

Kiss A. Kriszta

JÓKAI ÉS AZ ALFÖLD: KECSKEMÉT ÉS DEBRECEN SZEREPE ÍRÓI MŰKÖDÉSÉBEN

Többek között az 1883-ban megjelent *Negyven év visszhangjában*,¹ hagyományosan Jókai hivatalos önéletírásának tekintett szövegében² – amelyet egy meg nem valósult eseménysorozat indíttatására írt: ebben az évben szerették volna megszervezni írói pályájának ötvenéves jubileumát³ – és az 1893-as *[É]n iskolatársaimban*⁴ nyilatkozik úgy a szerző, hogy kecskeméti jogászvevei alatt vált belőle az az író, amelyet a magyar olvasóközönség jól ismer, hiszen ekkor ismerte meg a magyar népeletet, a néphumort, a puszták világát – alföldi tapasztalatai és ott szerzett tudása tehát alapjait képezték írói működésének, hangjának.

Jókai és az Alföld kapcsolatának kérdését több szempontból lehet kutatni. Egyrészt Jókai kecskeméti iskolaéveiről vallott szövegeit vizsgálva: megnézve, hogyan emlékszik vissza fiatalkori alföldi élményeire, mit vall, ezek az évek miben határozták meg az ő életét, személyiségét, írói hangját, miért tartotta ennyire meghatározónak az itt szerzett tapasztalatait, valamint mely szövegeibe, hogyan és milyen mértékben

- 1 „Jó anyám [...] elküldött az áldott levegőjű alföldre, Kecskemétre, a jogi tanfolyamra. Áldott legyen érte! Mert itt lett én belőlem ember; e derék tősgyökeres magyar városban: és különösen itt lett belőlem magyar író. Itt ismertem meg az igazi népeletet, a maga kifogyhatatlan változatosságában; a néphumort, a puszták világát, egész írói működésemnek az alaphangulatát itt sajátítottam el [...]” JÓKAI Mór, *Negyven év visszhangja*, Nemzet 1883. augusztus 19.
- 2 Amelyet később átemelt *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története* című kötetbe, ezzel párhuzamosan egy új szöveget alkotott belőle: kiegészítette, bizonyos pontokon átírta, és ennek az *Önéletírásom* címet adta, amely a *Negyven év visszhangját* követi a kötetben.
- 3 Rózsafalvi Zsuzsanna kutatása alapján tudjuk, hogy először 1883-ban merült fel a gondolat, hogy Jókai ötvenéves írói pályájáról méltóképpen kellene megemlékezni, a Petőfi Társaság alelnöke kutatásai eredményeként ugyanis az 1823-as évet jelölte meg a szerző működésének kezdeteként. Jókai azonban ebben az évben még tiltakozott a jubileum ellen, és írói pályafutása kezdetének *A zsidó fiú* című drámájának megírásai évét, 1842-t jelölte ki. RÓZSAFALVI Zsuzsanna, „Ötvenéves aranylakodalom a műzsával”: *A Jókai-jubileum és a díszkiadás története*, Budapesti Negyed 2007/4., 338.
- 4 „És annyi fontos elfoglaltatás dacára jutott még időm írónak is lenni. Irtam ez idő alatt egy drámát, meg egy vigjátékot. Sőt egy lapot is szerkesztettem, humorisztikusait, nem volt kinyomtatva, csak írásban sokszorosítva; az illusztrációkat is magam rajzoltam bele. Még a címére sem emlékezem. De az egész alaphangulatát irodalmi tevékenységemnek a kecskeméti élet határozta meg.” JÓKAI Mór, *Az én iskolatársaim*, Pesti Hírlap 1893. augusztus 4., 1.

szötte bele itteni élményeit, tudását. Ennél jóval konkrétabban és látványosabban kimutatható a kapcsolat saját tapasztalatai és azok a későbbi, Alföldhöz kapcsolódó munkái között, amelyek az élete végén tett *debreceni* látogatásának közvetlen következményei. Irodalomtörténetünkben legismertebb talán, hogy ez a látogatás ihlette a *Sárga rózsza* című regényét, azonban ennek eredménye *A Hortobágy* című dolgozat, valamint az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című kötet *Debreczen* elnevezésű fejezete is. Ez utóbbi írás első változatának körülményes első megjelenése eredményezte a korábban említett két szöveg megszületését – erről a *Sárga rózsza* Sándor István által sajtó alá rendezett kritikai kiadás jegyzetanyagában olvashatunk részletesen,⁵ a továbbiakban én csupán összefoglalom a főbb történéseket. Jókainak a Debrecen ismertető dolgozatát – még csak kézirat állapotában – annak illusztrátora, Vágó Pál juttatta el Gáspár Imréhez, a Debreczen című folyóirat szerkesztőjéhez, aki a szerző hozzájárulása nélkül közölte ezt az írást amolyan „hírlapi csemegeként” és kommentárban kiemelte Jókai „baklövéseit, felületességét.” Gáspár saját bevallása szerint mindezt jóhiszeműségből tette, pontosabban azzal a szándékkal, hogy a trónörökös könyvében egy ilyen „köznevetséget keltett cikk” ne jelenhessen meg. Ez a szöveg tárgyi tartalmát erő erő kritikát ösztönözte Jókait arra, hogy ellátogasson Debrecenbe, és ne csak fiatalkori élményeiből építkezzen – ebben a városban tartózkodott ugyanis négy hónapig a szabadságharc alatt.⁶ Ez a Rudolf trónörökös megbízásából végrehajtott szakszerű, a tudományos feltárás igényével végrehajtott terepmunka nemcsak arra vezetett, hogy átírja ezt a fejezetet a kritizált pontokon, hanem a már említett *A Hortobágy* című dolgozathoz és a *Sárga rózsza*hoz, amelyet a szakirodalom Jókai egyik legtökéletesebb regényének tart,⁷ Nagy Miklós pedig a szerző „kurta harmadvirágzásának” egyik kiemelt darabjaként említi.⁸

5 JÓKAI MÓR, *Sárga rózsza. Pusztai regény (1893)*, s. a. r. SÁNDOR ISTVÁN = Uő., *Aki a szívtől a bomlokán hordja (1886)*, *Sárga rózsza: Pusztai regény (1893)*, Akadémiai, Budapest, 1988 (JMÖM, *Kisregények* 4.), 346–348.

6 „Jókai debreceni élete voltaképpen mindössze arra a 15–16 heti időre terjed, amely 1849 január elejétől április 25-ig telt el.” ZSIGMOND FERENC, *Jókai és Debrecen. Kivonat Zsigmond Ferenc lev. tagnak az I. osztály 1925 nov. 9-iki ülésén bemutatott székfoglaló értekezéséből*, Akadémiai Értesítő 36. (1925), 360.

7 A „*Sárga rózsza* Jókai legtökéletesebb regénye” ZSIGMOND FERENC, *Jókai, Magyar Tudományos Akadémia*, Budapest, 1924, 265.; Ez Jókai „egyik legsikerültebb regénye” LENGYEL DÉNES, *Jókai Mór*, Gondolat, Budapest, 1970, 167.

8 Ebbe a korszakba sorolja még *A tengerszemű hölgyet*, *A gazdag szegényeket* és *A három királyok csillaga* című regényt, majd így szól róluk: „Az említett írásokban hátat fordított a hanyatlás idején eluralkodó, hírlapi szenzációkkal vegyített széles kompozíciónak, fel-

Az Alföldön való két tartózkodás eltérő módokon volt befolyással Jókai művészetére: nemcsak a szövegekre való hatás mértékében, hanem jellegében is. Ennek oka egyrészt, hogy más-más életkorokban töltött el huzamosabb időt a két városban, másrészt – bár a pusztai életmódot két igen jellegzetesen reprezentáló város volt ez akkoriban – az Alföld két eltérő régiójában található Kecskemét és Debrecen, előbbi a déli, utóbbi az északi területen, így természetesen elhelyezkedésükben, méretükben és fejlődésükben is érdemes eltávolítani őket egymástól. A dolgozatnak sem célja ebből a szempontból egymás mellett kezelni őket. A Kecskeméten töltött két év leginkább különböző helyszínekben, karakterekben és cselekményekben köszön vissza bizonyos Jókai-regényekben, de soha nem kifejezetten hangsúlyosan, mindössze mellékszálként jelennek meg. A *Hétköznapiok* című regény színhelyéül Kecskemét városát választotta Jókai, ami nem is meglepő, hiszen itt kezdte el írni ezt a művét, első hosszabb lélegzetű munkáját.⁹ A városnév azonban mindössze rövidítve jelenik meg, ami azt mutatja, hogy ha – vagy a kortárs, de leginkább a későbbi – olvasók közül volna olyan, aki nem tudná dekódolni a rövidítést, a szöveget anélkül is maradéktalanul tudná értelmezni. Kecskeméti diákévei alatt szemtanúja volt egy bikaharcnak, amelyet beépített a *Hétköznapiokba*, az *Egy magyar nábob* című regény cselekményébe pedig a pütkösi király választását szötte bele. A debreceni látogatás élménye leginkább magában a témaválasztásban és főként a leírásokban válik meghatározóvá (ilyenek az érzéketes tájleírások, a pusztai hierarchia kifejtése, a különböző szokások elbeszélése): a *Sárga rózsában* nem csupán megjelentet egy-egy pusztai karaktert vagy helyszínt, cselekménysorozatot, nem csak beleszövi saját élményeit vagy ismereteit a cselekménybe, hanem a regény *kiindulópontjává* teszi azokat – ahogyan azt a kritikai kiadásban is olvashatjuk: „A *Sárga rózsában* a néprajz több mint egyszerű színező háttér, nem pusztán »munkatárs«”; itt a regény témája népünk élete maga, elsődle-

színes történelmi freskóinak. Hajlott a kisepika felé, mindennapibb, közelmúltból vett tárgyakat keresett. Olyanokat, amelyeknek kidolgozásában éppen nem a »túlcsigázott fantáziára«, hanem a megfigyelésre és a részletekre is hű visszaemlékezésre van szükség.” NAGY Miklós, *Jókai pályaszakaszai és harmadvirágzása*, Alföld 1975/2., 6.

9 „Hamarosan regénybe kezdett, ez volt a címe: Hétköznapiok. Ebben értek először művé a kecskeméti élmények [...]. A cselekmény, a főalakok ugyan a vadromantika hajtásai, a színhely azonban Kecskemét környéke, a regény elején leírt tűzvész az 1819-i kecskeméti, amelyet biztosan sokat hallott emlegetni, a nagypénteki bikaviadal kecskeméti népszokás volt, a cantus praeses-ben a kollégium énekmasterének alakját mintázta meg, a Koplaló-csárdának még a nevét is a kecskeméti csárdáról vette.” OROSZ László, *Jókai Kecskeméten*, Tiszatáj 1954/2., 117.

gesen és közvetlenül, úgy, amint azzal írónk Hortobágyon találkozott.”¹⁰ Szemléletes az a tény is, hogy a *Sárga rózsát* egy néprajzkutató, Sándor István rendezte sajtó alá: ez mutatja a regény hagyományos megközelítésében az irodalmi szempontok elé helyezett néprajzi érdeklődést. Míg tehát a kecskeméti élményei bizonyos pontokon hatottak a műveire, addig a debreceni látogatása közvetlen következményeként keletkezett a *Sárga rózsza*.

Nem kétséges tehát, hogy a *Sárga rózsza* egyértelműen Jókai időskori hortobágyi utazásának prózai lenyomata, megfigyeléseim alapján azonban bizonyos pontokon ahhoz a két évhez is köthető, amelyet a kecskeméti pusztán töltött: elsősorban a festő alakja és a fiatalkori Jókai hasonló személyiségjegyei, élethelyzete, viselkedése kapcsán. Ez az összehasonlítás és javasolt olvasat abból indulhat ki, hogy Jókai a kecskeméti iskolás éveiben még igen komolyan űzte a festészetet, diákjai voltak, fizetséget kapott a képeiért. *Az én iskolatársaimban* erről így fogalmaz: „Engem pedig megtettek rajztanárnak. Értékesítettem a komáromi tanulmányaimat. Valóban értékesítettem. Mert később annyi magántanítványom akadt, a ki *fizetett* havonként két forintot, hogy egész úrrá lettem.”¹¹ Emellett épp olyan idegenként hatott minden alföldi újdonság a komáromi fiú előtt, mint a regénybeli bécsi festő előtt, akinek folytonos kérdezősködése arra a fiatal, naiv Jókaira emlékeztethet, aki az őt befogadó Gyenes Mihállyal járta a pusztát.¹² A kettejük közötti feltűnő hasonlatosság a regény cselekményében először azon a ponton fedezhető fel, amikor a festő azt hiszi, hogy betyárokkal fog találkozni és izgatottá válik, hiszen akkor lerajzolhatná őket.¹³ Amikor Jókai és Károly bátyja először érkezett meg Kecskemét határába, visszaemlékezése szerint meg kellett állniuk az éjszaka közepén egy tanyán, mert túlságosan tombolt a vihar – azonban nem szálltak le a szekérből, mert a kocsis szerint zsványtanyán voltak, és veszélyesnek ítélte.¹⁴ Ez a romantikus bevonulás és a zsványok azonnali

10 SÁNDOR ISTVÁN, *A regény keletkezése, forrásai* = JMÖM, *Kisregények* 4., 367.

11 JÓKAI MÓR, *Az én iskolatársaim*, Pesti Hirlap 1893. augusztus 3., 2. [Kiemelés az eredetiben. K. A. K.]

12 „Házigazdám, a városi mérnök gyakran elvitt magával a gondjaira bizott kiterjedt erdősegekbe paraszt szekéren. [...] Én mindenütt új meg új népélettel találkoztam, a pusztákon, a karámokban, a tanyákon, a csárdában, a halásztanyán [...]” JÓKAI, *Az én iskolatársaim*, Pesti Hirlap 1893. augusztus 4., 1.

13 „– Betyár? – szolt közbe a festő, akinek örvendetesen hangzott ez a szó – Hát az a mi bojtárunk »betyár«? – No csak úgy hízelkedésképpen mondtam ki azt a szót – magyarázza a számadó. – Én pedig úgy szeretnék egy igazi betyárt az albumomba kapni.” JMÖM, *Kisregények* 4., 141.

14 „Egy rendkívüli zivataros éjszakán érkeztünk meg Károly bátyámmal Kecskemét alá.

felemlegetése megadta Jókainak az alaphangulatot ahhoz, hogyan tekintsen Kecskemétre és a pusztai életre – a regénybeli festőhöz hasonlóan meghatározott előzetes elvárásai voltak, és elsősorban az Alföldről hallott anekdoták szereplői keltették fel a figyelmét, az általa ismert sztereotípiák megvalósulását vélte felfedezni.

A festő narratív szerepe továbbá, hogy az egyébként hallgatóg pusztai népeket párbeszédre bírja, kiszedje belőlük azokat az információkat, amelyekről alapvetően nem beszélgetnének egymás között, hiszen ezek számukra ismerős tények, amelyek nem igényelnek magyarázatot. Saját idegen nézőpontját tehát kiterjeszti rájuk annak érdekében, hogy megértse a helyiek szokásait. Hansági Ágnes a nemzeti sztereotípiákról az *Irónia és identitás* című tanulmányában így fogalmaz: „Ami bizalmas vagy intim, az a szerző számára mindenkor láthatatlan marad; az identifikációhoz az idegen pillantás: a szemlélő tekintet idegensége elengedhetetlen, hiszen csak és kizárólag az idegen tekintet átsajátítása vihethető végbe az identifikáció performatív aktusát.”¹⁵ A regényben tehát a festőé az idegen pillantás, az ő kedvéért sajátítja azt át a pusztai nép, vagyis ők a „sajátot, az ismerőst kívülről, az idegen nézőpontjának kölcsönvételével”¹⁶ magyarázzák el. Ez a szerep Jókaira hárult élete során: egyrészt fiatalkori tanulmányútjai, másrészt debreceni utazása során, ahová kifejezetten azért ment, hogy kérdezzen, tanuljon, majd megírja ezt és megossza az olvasóközönséggel. Az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című művel az volt a cél, hogy a különböző népcsoportok tulajdonságait összegyűjtsék, egymás élőhelyeit és szokásait megismertessék a másikkal, ezzel erősítve bennük az összetartozás érzését,¹⁷ továbbá, hogy a külföldi olvasókkal ismertessék meg

A mennyőhullás, égszakadás elől egy tanyára menekültünk be, s ott vártuk be az állás alatt, gyékényes szekerünkön az ítélet elmúlását. Kocsisunk nem mert leszállni azt állítva, hogy ez zsványtanya. Épen akkor hoztak oda szarvánál fogva egy tinót. »Ez bizonyosan lopott jószág«. Meglehet pedig, hogy csak eltévedt bitang volt. A zivatar elvonultával aztán teljes holdvilág mellett barazdoltunk be Kecskemétre; tengelyig érő latyakban.” JÓKAI, *Az én iskolatársaim*, Pesti Hirlap 1893. augusztus 2., 1.

15 HANSÁGI Ágnes, *Irónia és identitás. A „patriotic speech act” és az irónia retorikája Jókainál = „Mester Jókai”. A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*, szerk. HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán, Ráció, Budapest, 2005, 153.

16 *Uo.*, 155.

17 „Mennél behatóbban vizsgáljuk az egyes népcsoportok jó tulajdonságait és sajátságait, úgy szintén azoknak egymástól való szellemi és anyagi tekintetben való kölcsönös függését, annál nagyobb mértékben fog erősülni azon összetartozandóság érzete, melynek hazánk népeit egymással össze kell kapcsolni.” S. V., *Bevezetés = Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. Rudolf trónörökös főherceg ő császári fensége kezdeményezéséből és közremunkálásával*, Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 1886, 5–6.

a Monarchia különböző részeit és ezek történelmét.¹⁸ Ez a terület pedig kiemelkedően fontos volt a magyar tájak között, hiszen (újfent Hansági Ágnes idézve) „annak identifikálására, ami magyar, kétségtelenül az egyik legelterjedtebb nemzeti sztereotípiánk mindmáig a pusztá”.¹⁹ Debrecenről Zsigmond Ferenc is úgy fogalmazott már, hogy „a magyar faj legjellegzetesebb városa”, valamint a következőt is kiemelte akadémiai székfoglaló beszédében: „[h]ogy a debreceni téma elsősorban mindig exotikus jellegével fogja meg Jókai képzeletét, azt érdekesen mutatja az a tény, hogy magára a városra vonatkozó cselekményei kivétel nélkül a multban játszódnak le”²⁰ – tehát nem ott töltött idejével kortárs történetet akart elbeszélni, hiszen az már erőteljesen eltért az egzotikusnak, illetve sztereotípnak nevezhető népi élettől.

Bár a regényhez való megközelítésemet nem érinti szorosan, azon is érdemes elgondolkodni, amit Vaderna Gábor vet fel,²¹ hogy a túra-vezetők és a felsorakoztatott hortobágyiak mennyiben mutathatták meg a *valódi* pusztai életet Jókainak e néhány nap során – vagy mennyiben volt ez csupán egy lenyomata a kezdődő turisztikai kultúrának. Általánosságban elmondható ugyanis, hogy tipikusan akkor válik turistahelyszínné, nosztalgiává a vad természet, amikor elkezdődik annak modernizálása. A regény cselekményidejére vonatkozó kezdőmondatok pedig éppen erre a folyamatban levő változásra utalnak: „Még akkoriban nem szelte keresztül a Hortobágyot a vasút; még nem is volt az alföldön semmiféle vasút. A Hortobágy vize sem volt lecsapolva: a két-kerekű malom vígan kelepelt a kis folyamon, a nádásban jó dolga volt a vidrának.”²²

Amennyiben elfogadjuk, hogy Jókai részben önmagát írta bele ebbe a karakterbe (pontosabban: mi, olvasók felismerjük benne a fiatalkori szerző alakját), érdekes a festő egy másik megnyilatkozásának is nagyobb figyelmet szentelni, amit a délibáb látványakor mond: „Ilyet kell

18 „A monarchia irodalmi és művészi körei egyesültek a közös munkára, hogy *mind a kül-, mind a belföldnek megmutassák* e műben, milyen gazdag tőkét bírjuk mi a szellemi erőnek minden országában és nemzetében e monarchiának [...]” S. V., *Az Osztrák–Magyar Monarchia trászban és képben*, Budapesti Szemle 1886/117., 469. [Kiemelés tőlem. K. Á. K.]

19 HANSÁGI, I. m., 153.

20 ZSIGMOND, *Jókai és Debrecen. Kivonat Zsigmond Ferenc lev. tagnak az I. osztály 1925 nov. 9-iki ülésén bemutatott székfoglaló értekezéséből*, 361, 363.

21 VADERNA GÁBOR, *Igazságok és hazugságok. (Sárga rózsza) = „...Író leszek, semmi más...”*. Irodalmi élet, irodalmiság és öntükröző eljárások a Jókai-szövegekben, szerk. HANSÁGI ÁGNES – HERMANN ZOLTÁN, Balatonfüred Városért Alapítvány, Balatonfüred, 2015, 105.

22 JMÖM, *Kisregények* 4., 115.

látni nekem! Amit nem tehetek vászonra! Micsoda ez?”²³ A Jókai-kutatás eddigi álláspontja szerint Jókai maga nem festett az Alföldön tájképeket, csak portrékat,²⁴ vagyis feltételezhető, hogy ő is arra az elhatározásra jutott, az ott látott természeti jelenségeket nem lehet vászonra átültetni, pontosabban nem tudná az általa követett festészeti stílussal, a biedermeierrel ábrázolni, hiszen az nem tükrözné kellőképpen a valóságot. Az elbeszélő az impresszionizmus szín pompáját előidéző fogalmakkal írja le a táj természeti jelenségeit, amely stílus a 19. század utolsó harmadában hódított, vagyis a regény felzárkózott a korához, az akadémista stílust követő karakter azonban „haját tépi kétségbeestében”,²⁵ hiszen az általa követett akadémista stílusban nem tudná megfesteni a látottakat. Bár határozottan nem jelenthető ki, hogy Jókai is hasonló okokból maradt távol a tájfestésztől Kecskeméten (vagyis mert nem a látványt érzékletesebben visszatükröző festészeti stílusban alkotott), az mindenesetre árulkodó, hogy ilyen jellegű kísérletezéseiről nem tudunk ezekből az évekből. Lehetséges és talán könnyebben is alátámasztható magyarázat erre, hogy a portréfestészetből beérkező fizetésre nagyobb szüksége lehetett a diák Jókainak, és nemcsak festészeti képességeit haladhatta meg a pusztai táj ábrázolása, de szükségét sem igen érezte, vagy ideje sem lehetett tájfestészetre a jobban jövedelmező portréfestészet mellett.

A festő alakjához kapcsolódik még egy igen izgalmas momentum a regénynek: a juhászbojtár azzal ugratja a festőt, hogy ellenőrizze le, az újonnan vásárolt marháknak nincs felül metszőfoguk, tehát becsapták őket a vásárlásnál, túl öregek az állatok – erre a tréfa áldozatául esett, de arról mit sem sejtő festő odamegy az útirtásához, egy Morvaországból érkező úrhoz és elárulja neki, hogy becsapták, aki felháborodik és számonkéri a gazdát. A gazda válasza erre a következő: „Értem ám én a tréfát, ténsuram. Benne van ez az adoma a tavalyi Kakas Márton kalendáriumában: hogyan tréfálták meg a francia háborúban a generálist, aki nem tudta, hogy a szarvasmarhának nincs

23 *Uo.*, 150.

24 Portrékat azonban igen nagy számmal festett, amelyről *Az én iskolatársaimban* így nyilatkozik: „E közben pedig festettem olajba portrékat. A kikre emlékezem Kecskemétről, a következők: Legelőször szép háziasszonyom maga, aztán a szivem mágnese, a szép kékszemű, szőke haju, görög leány, Frankó Julcsa; majd a még annál is szebb, junói termetű, fekete haju Matolcsy Mari. Azután Petőfi Sándor (kék kvekkerben, sárga gombokkal) kecskeméti színész korában, valamennyi professorom és Szalay Sándor, Sallay Jancsi, Gaál Józsi, Zabolay Pista, Hartman Pali és nem tudom még hányan.” JÓKAI, *Az én iskolatársaim*, Pesti Hírlap 1893. augusztus 4., 1.

25 JMÖM, *Kisregények* 4., 150.

felyül metszőfoga.”²⁶ Jókai itt Kakas Mártont, saját élclapfigurájából lett alteregóját, pontosabban a névvel fémjelzett kalendáriumot írta bele a regénybe, összerosva ezzel a referencialitás és a fikciói dimenzióit. Mégpedig úgy, hogy e szerint Kakas Márton kalendáriumát még a pusztán élő gazdák is olvassák, hiszen a gazda nem engedte magát becsapatni, „ismerte ő a tréfát.” Landgraf Ildikó *Jókai anekdotái* című tanulmányában azt állapítja meg, hogy Jókai kalendáriumának az olvasói elsősorban „állami és magán tisztviselők, birtokosok, *gazdálkodók*, gyárosok, jómódú iparosok, ügyvédek, kereskedők, lelkészek, tanítók”²⁷ közül kerültek ki, akik által aztán újrakonklorizálódtak a történetek. Jókai itt tehát saját érdemét emeli ki a magyar anekdoták sorsában, ennek a műfajnak láthatóvá tételében, amelynek fontosságát nem lehet alábecsülni irodalmi működésében: az 1850-es évek közepétől egészen élete végéig gyűjtötte őket,²⁸ jelentette meg élclapjaiban, a Nagy Tükörben és az Üstökösben,²⁹ és akadémiai székfoglaló beszédét is a magyar néphumornak, valamint az adomáknak szánta.³⁰ Ez azon kevés esetek egyike, ahol Jókai némi tájékozódást ad arról, milyen korban játszódik a regény – és nem is akármilyen referenciapont ez, hiszen egy saját maga által szerkesztett mű szolgál erre, vagyis e szerint a regény imaginárius univerzumában az ábrázolt szereplők mellett létezik egy, a referencialitásból átemelt Jókai Mór, aki Kakas Márton-kalendáriumokat ad ki.

Vaderna Gábor hívta fel a figyelmet arra, hogy a *Sárga rózsza* időbeliséget sejtető elemei elég nagy zűrzavart mutatnak, lényegében több évtizedet foglalnak magukba úgy, mintha egy időben volnának.³¹ Az említett Kakas Márton-kalendáriumok 1859 és 1863 között jelentek meg,

26 JMÖM, *Kisregények* 4., 147–148.

27 LANDGRAF Ildikó, *Jókai anekdotái = Jókai & Jókai*, szerk. HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán, L'Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2013, 148. [Kiemelés tőlem. K. A. K.]

28 Első anekdotabeküldésre vonatkozó felhívását a Vasárnapi Ujságban közölte 1855-ben: „Öt darab aranyat tűzünk ki a tiz legjobb adomára (anecdota), melyek sehol közölve nem voltak és magyar tárgyúak. Beküldési határnap 1856. febr. 1.” *Pályajutalmak!*, Vasárnapi Ujság 1855. június 10., 184.

29 „A Nagy Tükörben az adoma-tár játssza a vezető szerepet” MIKLÓSSY János, *Jókai élclapjairól*, Irodalomtörténet 1983/4., 959; „Hogy Jókai számára az adoma mennyire fontos, nemcsak az életrajzírók feljegyzéseiből derül ki, hanem működéséből is. Az Akadémiai székfoglalója az adomáról szól, az »Üstökös«-ben éveken keresztül gyűjti az adomát (az adomázás elterjedtségét bizonyítja a gyűjtés nagy sikere, amelyet az olvasóközönség érdeklődése és közreműködése biztosított).” FÁBIÁN István, *Az adoma szerepe és világnézete Jókai műveiben*, Debreceni Szemle 1936/1., 15.

30 JÓKAI, *A magyar néphumorról*, Vasárnapi Ujság 1860. február 12., 76.

31 VADERNA, *I. m.*, 106–107.

ugyanakkor a festő említi az *Istenek alkonya* című operát, amely csak 1876-ban készült el, az állatorvos pedig egy olyan csillagászati könyvet idéz, amely 1880-as. Vaderna hipotézise, hogy ez a pusztai emberek történelmi időből való kintrekedtségét fejezi ki. Ugyanakkor érdemes számba venni a Jókai által több regényében is (például *A tengerszemű hölgyben*) előszeretettel használt írói eljárást, a fikció önfeltárását: amikor az olvasóval való közös tudást úgy idézi meg az elbeszélő, hogy azok a valóságnak nem felelnek meg, ezzel játékra hívva a befogadót.³² *A Sárga rózsa* esetében ez a technika amiatt érdemel figyelmet, mert a regény korabeli recepciója a „valószerűségét” emelte ki, ezeken a pontokon azonban a szerző látványosan felfedi a mű fikciós voltát.

A Sárga rózsa elsődleges befogadása során tehát hitelesnek ítélt néprajzi adatai játszották a legnagyobb szerepet. A mű az 1891/1892-es évi Péczely-féle regénypályázat győztese lett, Beöthy Zsolt erről szóló jelentésében így fogalmaz erre vonatkozóan: „a magyar pusztá élete, lakói, felfogása, érzése, nyelve a megfigyelésnek ritka erejével vannak ellesve”.³³ Zsigmond Ferenc azért tartja Jókai egyik legtökéletesebb regényének, mert tőle szokatlanul a témának volt ideje a kellő művészi érlelődésre:³⁴ az 1889-es látogatást és *A Hortobágy* című dolgozat megjelenését követően három évvel írta meg a *Sárga rózsát*. Zsigmond *A Hortobágy*ot nyersanyagnak nevezi, művészi tájképnek, amelyből a regény úgy született meg, hogy élettelt töltötte meg. *A Hortobágy* című dolgozat rögtön az utazás után, a Nemzetben jelent meg 1889 májusában és júniusában, öt részletben³⁵ – ezt Jókai darabjaira szedte (*Út a Hortobágyra, Délibáb, Napfelkölte*), és kivett belőle bizonyos részleteket, amikor elkészítette az *Útleírások* című, több kisebb leírásból álló szövegegyüttesét. Ezt így illesztette be később az önéletírói szövegeket tartalmazó *Életemből* című kötetbe is – az átemelés során lényegében azokat a részeket hagyta meg, amelyek szintisztán tájleírások, és eltüntette belőle a személyes vonatkozású mondatokat, vagyis azokat, amelyek arra a konkrét utazásra utalnak, amin ő részt vett, például kocsisának megnevezését, a debreceni vendégszeretetért való hálájának

32 Vö. Kiss A. Kriszta, *Jókai Mór felfrissített emlékei és újrabasznosított dokumentumai A tengerszemű hölgy című regényében = Az új emlékezete. Az újrabasznosítás poétikái*, szerk. MÉSZÁROS Márton – PATAKI Viktor, Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2019, 71–88.

33 BEÖTHY Zsolt, *Jelentés az 1891/92. évi Péczely-féle regénypályázatáról. Felolvasta: Beöthy Zsolt rt. az október 29-iki összes ülésen*, Akadémiai Értesítő 5. (1894), 663.

34 ZSIGMOND Ferenc, *Jókai és Debrecen*, Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyház Kerület Könyvnyomda-vállalata, Debrecen, 1925, 78.

35 JÓKAI Mór, *A Hortobágy*, Nemzet 1889. május 28–június 2.

kifejezését, a juhászok ugratását, Deli Mátyás bemutatását, vagy hogy hány lóval utaztak. Ezzel a médiumváltással és módosítással lényegében műfajt is váltott a szöveg: a sokkal alkalmibb jellegű tudósításból egy befogadói szempontból maradandóbb jellegű útleírás jött létre.

Bár *A Hortobágy* című dolgozat, a *Debreczen* című fejezet és a *Sárga rózsza* is egészen más műfajokban íródtak, egyező céljuk és kiindulópontjuk (az alföldi táj és lakosság megismertetése az olvasókkal), valamint keletkezésük időpontjainak közelsége okán felfedezhetők bennük feltűnő hasonlóságok, részleges intratextualitások: többek között a délibáb leírásánál tűnik ki egyértelműen, hogy a *Hortobágy* szövege Jókai előtt volt a regény írásakor. A dolgozatban a következőt olvashatjuk: „Az idő kitisztul, a felhők eloszlanak, semmi szél nem leng már s ekkor egyszerre elkezd a délibáb a maga *tündérvjátékait*. A *látóhatáron tenger* terül széjjel, mely sebesen futó *hullámokat* látszik hányini s a futó hab tetejéből sötétzöld *erdők, szigetek* emelkednek elő.”³⁶ A *Sárga rózsában* pedig így írja le a szerző a délibábot: „A *tündérválom* megelevenülése. A *látóhatáron* egy *tenger* támad, melynek magasra hányt *hullámai* sebesen futnak keletről nyugat felé, a kiemelkedő halmok *szigetekké* válnak benne, a törpe akácfa rétegek *erdőkké*.”³⁷ A „hajnalpercenés” mint Jókai által elsajátított, pusztai kifejezés sosem maradt ki ezekből a szövegekből (a szó a magyar pusztá legelső szürkületét takarja). *Az én iskolatársaimban* arról ír, hogy már a Gyenes Mihállyal tett utazásai közben elsajátította az ehhez hasonló, csak az Alföldön létező jelenségeket jelző kifejezéseket.³⁸ Gyakori eleme az alföldi tájat és társadalmat ábrázoló szövegeknek, hogy kalauz, a környéket jól ismerő kíséző nélkül elindulni a pusztá belsejébe nem szabad (a mindenki által ismert csárdákon túl), mert eltévedhet benne az ember, hiszen nem lát semmit, ami tájékoztatást adna hollétéről.³⁹ Kecskeméten Gyenes Mihály kalauzolta Jókait, valamint iskolatársai, Debreczenben pedig már egy egész díszes kíséret tartott vele. A pusztai emberekről rendszerint azt állítja, hogy kinézetre olyanok,

36 JÓKAI, *A Hortobágy*, Nemzet 1889. május 29. [Kiemelés tőlem. K. A. K.]

37 JMÖM, *Kisregények* 4, 150. [Kiemelés tőlem. K. A. K.]

38 „[...] megismerkedtem a népek észjárásával, fogalmaival, dalaival, közmondásaival, kifizoghatatlan humorával [...]” JÓKAI, *Az én iskolatársaim*, Pesti Hírlap 1893. augusztus 4., 1.

39 Vö. „[A] mult század második felében Debreczen, Budapest után Szeged mellett az ország legnagyobb városa, nem maradtott tovább exotikus elszigeteltségben; vasút, kőút, távíró stb. mindinkább bekapcsolta a nyugati civilizáció körforgalmába; de a Hortobágy a század végéig kikerülte ezt a sorsot, megmaradt lakatlan őpusztának, melyen vezető nélkül elindulni nem tanácsos.” ZSIGMOND, *Jókai és Debreczen. Kivonat Zsigmond Ferenc lev. tagnak az I. osztály 1925 nov. 9-iki ülésén bemutatott székfoglaló értekezéséből*, 363.

mint az ősmagyarok.⁴⁰ Személyiségüket sokszor azzal jellemzi, hogy a naiv városiakat szeretik becsapni, ugratni: a *Sárga rózsa*ban a marha fogaival, *A Hortobágy*ban pedig azzal, hogy a juhász, amikor a látogató megkérdezi, miért csavarforma szarva van a birkának, azt mondja, mert mindennap egy forró cipót húznak a szarvukra, és azzal csavargatják ilyen formájúra.⁴¹ Érdemes kiemelni, hogy a kritikai kiadás sajtó alá rendezőjének nem volt egyértelmű, hogy ez szándékos ugratás-e, a jegyzetanyagban mint tényt említi.⁴² És bármennyire is hangzik első olvasásra minden igazságtól mentes ugratásnak ez, a szarvformálás bevett gyakorlat volt országszerte, azonban azt csak a fiatal állat növekvőben levő szarvával lehetett megtenni, és rendszerint forró vízben főtt répával.⁴³ Ez a fajta megszólalás érdekes fókuszváltás attól a Jókaitól, aki élclapjaiban, mint például *A Nagy Tükör*ben még a naiv falusiak tapasztalatlanságát tette meg a humor forrásának:⁴⁴ ezáltal látszik, hogy a nézőpont megfordításával mindkét társadalmi csoportot könnyedén tudta nevelésének színben feltüntetni a másik előtt.

Végezetül visszatérnék Jókai kecskeméti tapasztalataira. A *Negyven év visszhangjában* így fogalmaz ezekről az évekről: „egész írói működésnek az alaphangulatát itt sajátítottam el”;⁴⁵ *Az én iskolatársaimban* pedig a következőt írja: „egész alaphangulatát irodalmi tevékenységemnek a kecskeméti élet határozta meg”.⁴⁶ *Az én iskolatársaimban* tehát azt fejezi ki, hogy itt került először pezsgő irodalmi körbe. Eleinte résztvevőként volt jelen, idővel pedig a diákok vezéralakjává vált, műkedvelői társaságot alapítottak, színielőadásokat szerveztek, sőt, egy kéziratos humorisztikus lapot is szerkesztettek (Kalliopé címen), amit ő maga illusztrált – ez egyébként előképe lehetett a már említett Nagy Tükörnek és a későbbi Üstökösnek. Ekkor élte meg először azt a szerepet, amelyet aztán egész irodalmi működése során betöltött: vagyis nemcsak műveinek tárgyát és hangnemét határozta meg kecskeméti tartózkodása, hanem azt is, hogyan működött később irodalomszer-

40 *Sárga rózsa*: „Ilyenek lehettek az első magyarok, amikor Ázsiából idekerültek.” JMÖM, *Kisregények* 4., 117.; *Debreczen* című fejezet: „Ezt az őseredeti magyar népet képviselik a debreceni jellegzetes alakok.” JÓKAI Mór, *Debreczen = Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*, 311.

41 JÓKAI, *A Hortobágy*, Nemzet 1889. május 28., 1.

42 SÁNDOR, I. m. = JMÖM, *Kisregények* 4., 356.

43 *Szarvalakítás, Magyar Néprajzi Lexikon* 4., főszerk. ORTUTAY Gyula, Akadémiai, Budapest, 1981, 565.

44 Lásd pl. *Rátarti úr*, *A Nagy Tükör* 1857, 133.

45 JÓKAI, *Negyven év visszhangja*, Nemzet 1883. augusztus 18.

46 JÓKAI, *Az én iskolatársaim*, Pesti Hírlap 1893. augusztus 4., 1.

vezőként, szerkesztőként⁴⁷ – nagyban különbözött ugyanis ez az élénk és mozgalmas kulturális élet a pápai diáksága során tapasztalt szigorótól, bezárkózottságtól.⁴⁸

A Jókai-szövegekben többször említett népelet, népi eszjárás, népi fogalmak, dalok, közmondások, népi humor, népmesék mellett véleményem szerint ezek a körülmények is nagy szerepet játszhattak abban, hogy ilyen nagy jelentőséget tulajdonított írói pályájában Kecskemétnek. Hiszen amikor felkeresik őt 1881-ben, hogy elkezdjék szervezni írói működésének 50. évfordulóját, amit arra a dátumra tesznek, amikor legelőször publikált, 1834-re, megkéri a bizottságot, hogy *A zsidó fiú* megírására tegyék inkább a pályakezdését. Ennek több oka is lehetett: könnyen meg lehet vádolni Jókait azzal, hogy csupán 10 évvel ki akarta tolni az ünnepséget, ugyanakkor több önéletírói szövegéből is az olvasható ki, hogy erre a drámára sorsának megpecsételéseként tekint. Az 1895-ös *Önéletírásomban* így fogalmaz: „Ezzel alá volt írva a vérszerződés annak az édes ördögnek, akit úgy hívnak, hogy »poézis«.”⁴⁹ Nem írja le expliciten, de több szövegből is az tűnik ki, azért tartja *A zsidó fiú* megírását pályakezdésének, mert Bajza és Vörösmarty is arra szavazott, hogy ez a dráma nyerje el a pályadíjat: vagyis az elismerés volt számára a sorsfordító pont, nem maga a szépirodalommal való foglalkozás megkezdése vagy az első publikáció, amely csak néhány versike volt. A *Negyven év visszhangjában* látszólag az *Istenítélet* című elbeszélésének a megjelenését jelöli meg pályakezdeként – de később ebben a szövegben is úgy fogalmaz, hogy író csak Kecskeméten vált belőle, amikor megismerte a magyar népeletet, a néphumort, a puszták világát,

47 Vö. „A legnagyobb kecskeméti élmény [...] a diákélet volt Jókai számára. Ez az egy éve Pápan még minden zajosabb mulatságtól visszahúzódo, félénk természetű, beteges diák itt egyszerre a társaság középpontjába, társai élére került.” OROSZ, *I. m.*, 115.

48 Erről szintén *Az én iskolatársaimban* nyilatkozik, ahol bár a szép lányok társaságának hiányát kifogásolja, kiolvasható a szövegből, hogy a diákok társasági élete igen szigorúan volt korlátozva Pápan: „Az egész iskolai év alatt, a mit Pápan töltöttem, nem láttam egy szép női arcot. Még csak nem is láttam, nemhogy verset írhattam volna hozzá. [...] A színházba járás pedig csak a jogászoknak volt megengedve: a kisebb diákoknak ez tiltott paradicsom volt. [...] Még képzőtársaság szavalati ünnepélyén sem juthattam hozzá, hogy valami szép leány szemébe nézhessenek [...] Nekem ugyan, mint pályadíjazott költőnek némi jogom lett volna a tribünhöz; de nem engedődött, hogy magam olvassam fel a novellámat; hanem helyettem felolvasta azt az első teológus diák [...] Az egyetlen mulatságom az volt, hogy Gondol Gáborral együtt bebarangoltuk a Bakony erdőt, azt is tudományos célból, botanizálás végett.” JÓKAI, *Az én iskolatársaim*, Pesti Hirlap 1893. augusztus 1., 1. [Kiemelés az eredetiben. K. A. K.]

49 JÓKAI, *Önéletírásom = A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története. Az előfizetők névsorával és a 100 kötet részletes tartalomjegyzékével, valamint az összes írásainak bibliográfiájával*, Révai (Nemzeti Kiadás, 100), Budapest, 1907, 138.

és *A zsidó fiút* már úgy írta meg, hogy akkorra elsajátította írói működésének alaphangulatát. Szintén fontos kiemelni Kecskeméttel kapcsolatban, hogy meghatározó volt számára Petőfi segítsége és útmutatása – ez egy olyan csomópont, amely számos önéletírás-darabjában jelen van, például a *Negyven év visszhangjában* („Petőfi befolyása nagy tényező volt pályám kezdetén. Az ő fényes sikerei buzdítottak engem is”⁵⁰), valamint *Az eltévesztett életpályában* („Ekkor aztán egyet fordított rajtam a sors. Összehozott Petőfivel s aztán nem lettem se pápistává, se archetikussá, hanem fölépíttem az első drámámat”⁵¹).

Mindezekkel bizonyára még csak a töredékét ábrázoltam annak, hogy Jókai életére, személyiségére és műveire milyen módon és mennyiben hatottak különböző alföldi élményei, tapasztalatai, ott tett megfigyelései. Ugyanakkor igen látványosan kimutathatók ezek bizonyos szövegeiben (melyeknek szintén csak egy szeletét volt alkalmam érinteni dolgozatomban), a kiemelkedő jelentősége pedig abban jelölhető meg, hogy ő maga is ezeket az élményeket tartja saját pályája kiindulópontjának, illetve meghatározó fordulópontjának.

50 JÓKAI, *Negyven év visszhangja*, Nemzet 1883. augusztus 18.

51 JÓKAI, *Az eltévesztett életpálya*, Pesti Hirlap 1897. augusztus 6., 2.